

Ekhagastiftelsen
Box 34 012
100 26 Stockholm

Vetenskaplig rapport

Diarienummer: 2018-5
Projekttitel: Holistisk hälsa i Sápmi
Projektledare: Johan Wedel
Kontakt: johan.wedel@globalstudies.gu.se

Introduktion, syfte och hypotes

Stipendiemedel (45 000 SEK) har mottagits för att under tiden 2019-03-20 – 2019-04-09 genomföra en forskningsresa i Sápmi (Nordnorge och norra Sverige). Avsikten var att studera holistisk hälsa riktad till svenska och norska renskötande samer. Medlen har använts i enlighet med ansökan. Data har samlats in och intervjuer har genomförts vid SANKS, Samisk Nasjonalt Kompetensesenter – Psykisk Helsevern og Rus, Nordnorge, samt vid Ájtte, Svensk Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk. Resan har inneburit en mindre förstudie som ligger till grund för utformandet av ett större forskningsprojekt och en vetenskaplig publikation.

Bland renskötande samer leder högt rovdjurstryck, exploatering av mark, turism och klimatförändringar till ökad oro och stress inför framtiden. Dessutom finns ett misstroende mot staten på grund av historiska övergrepp såsom skallmätningar, språkförbud och tvångsförflyttningar. Kunskapen om svenska samers hälsa är bristfällig i jämförelse med den övriga befolkningen. Dessutom bidrar okunskap och fördomar bland vårdpersonal till att samer känner sig etniskt diskriminerade. En del upplever att de måste försvara sin samiska identitet när de söker vård och att de måste anpassa sig till hälsovårdens krav och förväntningar. Generellt saknas det inom svensk hälsovård en förståelse för renskötsel som en del av identiteten (Daerga 2017; Omma 2013; Stoor 2015).

SANKS, Samisk Nasjonalt Kompetensesenter – Psykisk Helsevern og Rus, med huvudsäte i Lakselv och med filial i Karasjok, Nordnorge, är idag ett framträdande norskt kompetenscenter inom samisk hälsa. Centret erbjuder kulturanpassad terapi och behandling för den samiska befolkningen och svenska hälsocentraler remitterar idag patienter till SANKS. I Sverige finns en önskan att etablera liknande psykosociala enheter och ett kunskapsnätverk för samisk hälsa har etablerats för att utveckla vårdtjänster utifrån ett samiskt perspektiv (Sametinget 2016, 2017). SANKS har utvecklat behandlingsmetoder speciellt för samer vilket bland annat innefattar behandling med hänsyn till rennäring, språk och kulturella föreställningar. Terapi kan ske i hemmet och på arbetsplatsen, till exempel i rengärdet. I Jokkmokk planeras för att skapa ett resurscenter för samisk vård med SANKS verksamhet som förebild Sveriges Radio 2018; Vikström 2018).

I projektet ingår att studera icke-västerländska behandlingar och undersöka hur SANKS arbete skiljer sig från traditionell medicinsk behandling, samt hur förhållandet till naturen kan bidra till att minska den psykiska ohälsan och bidra till en mer holistisk förståelse för förhållandet kropp/själ och individens förhållande till sin omgivning. Därigenom studerar projektet också hur konventionell medicin kan samverka med samiskt botande och hur konventionella biomedicinska metoder kan samverka med icke-konventionella metoder och förhållningssätt.

Material och metoder

Datainsamling under forskningsresan baserades på antropologisk, kvalitativ metod och på deltagande-observation, djupintervjuer och intervjuer i fokusgrupper. I fokus har varit att undersöka möjligheter för ursprungsfolk att utöva egna alternativmedicinska behandlingsformer och samverkan mellan konventionell medicin och alternativ, holistisk medicin utifrån kulturella föreställningar och praktiker. Därmed berör projektet särskilt forskning om animistiska världsbilder, ursprungsfolkhälsa, icke-västerländska sjukdomsförklaringar, religiöst botande, terapeutiska möten och användning av medicinalväxter.

Resultat

Urfolk har generellt lågt förtroende för den offentliga vården och många arktiska urfolk har dessutom höga självmordstal. Det gäller också svenska renskötande samer. Särskilt männen drabbas i högre grad av oro, depression, och självmord än den svenska befolkningen i allmänhet och renskötande samer har lägre förtroende för primärvård och psykiatri. Utifrån samisk syn på sjukdom och ohälsa kan psykisk sjukdom vara stigmatiserande och själva sjukdomsbenämnet kan upplevas som en profetia (Daerga 2017).

Människor pratar ogärna om sina sjukdomar eftersom det kan upplevas som utelämnande och ett svaghetstecken. Dessutom förekommer det att orsaker till sjukdomar söks utanför kroppen, i de sociala relationerna. Sjukdom kan då relateras till föreställningar om häxeri, förbannelser och att någon på magisk väg har skickat sjukdom. Samtidigt är det inte ovanligt att människor uppfattar varsel och säger sig se och höra döda anhöriga. Många anses också kunna stämma blod; att utifrån en mental förmåga kunna stoppa blodflöden. Mer sällsynta botandemetoder vid fysiska sjukdomar inkluderar koppning och tunderbränning.

Samisk sjukdomsförståelse och syn på hälsa, helande och bot är starkt förknippad med naturen och yttre faktorer som väderförhållanden. Familjen, släkten och samebyn med dess djur är också tydligt sammanlänkade med begreppen hälsa och ohälsa. Samisk läkekonst, som till viss bygger på äldre föreställningar, lever fortfarande kvar jämsides med konventionell medicin och är strakt förknippad med naturen. Den samiska jojken, som traditionellt använts tillsammans med trummande för att åkalla förfädersandar och naturandar, förekommer idag både under predikningar inom olika kristna församlingar och vid olika former av botande (Sexton och Stabbursvik 2010; Helander-Renvall 2010; Daerga 2017).

Ett annat exempel är det nutida bruket att besöka äldre heliga offerplatser. Särskilt bland renskötare och självförsörjande småbrukare finns ett traditionellt förhållningssätt och en syn på världen vilket kan beskrivas som animistisk. I denna föreställningsvärld framträder olika andeväsen, vilka betraktas som icke-mänskliga personer och agerande subjekt, som beskyddare av djur och vissa heliga landområden, platser och fjäll. Respekt, ett ömsesidigt utbyte och en kommunikation i form av drömmar, böner, ceremonier, och samtal med dessa andeväsen är förutsättningen för ett gott hälsosamt liv med gynnsam renskötsel och goda väderförhållanden. Utifrån detta synsätt blir den plats där människor lever och verkar i högsta grad levande. Genom att en person med alla sinnen engagerat interagerar med andra människor, djur, växter och andeväsen på en viss plats genereras också kontinuerligt ny kunskap (Helander-Renvall 2010; Ingold och Kurttila 2000).

Nutida samiska botare förknippas fortfarande med äldre andliga botare, nåjder, även om de idag ofta botar utifrån kristna föreställningar och tillhör olika kristna församlingar och väckelserörelser. Förmågan att bota sjukdomar, både hos djur och människor, förs ofta vidare

inom familjen och syskon kan vara experter på olika former av botande. Samiska botare konkurrerar inte med biomedicinen men de utgår ofta ifrån den biomedicinska diagnosen och dess testresultat vid botandet.

Traditionell ekologisk kunskap är fortfarande relevant i många sammanhang och icke-västerländska behandlingsmetoder används vid olika former av ohälsa. Stenar, föremål från djurriket och olika läkeväxter används för att bota värk och olika sjukdomar. Växten fjällkvanne används för att stärka immunförsvaret och skydda mot bakterier och virus. Konsultationer och botande av mentala problem sker både genom telefonsamtal och i fysiska möten. Botaren läser då ofta kristna böner från Nya Testamentet och kan använda sig av drömmar, varsel, hjälpandar, kristusbilder, läkeväxter, massage, heligt vatten, levande ljus, eld, ull, potatis, naturstenar, mossor, blod, stålföremål och handpåläggning och kan genomföra andlig rening av hus och platser. En del yngre botare utövar olika former av neo-shamanism där till exempel trummande, ”chakra healing” och ”Native American medicine” utövas tillsammans med samiskt botande. Traditionell samisk medicin har ofta betraktats som primitiv och botare som berättat om sina mentala förmågor och synskhet har riskerat att bli betraktade som mentalsjuka (Sexton och Stabbursvik 2010; Helander-Renvall 2010).

De terapier som används vid SANKS har som sitt särskilda fokus holistisk och kulturanpassad/kulturkompetent vård och att biomedicinska och icke-västerländska sjukdomsförståelser, världsbilder och terapier ska samverka. SANKS utvecklar nya behandlingsmetoder utifrån vinstelser i naturen, samisk kultur, världsbild och sjukdomsförståelse och behandlingen kan bland annat innefatta terapeutiskt arbete i naturen. I denna miljöterapi betonas särskilt fysisk aktivitet i naturen, årstidernas växlingar, samiska värden, normer, identitet och kulturförståelse. Centret utbildar också vårdpersonal i samisk kulturkompetens och har inlett ett samarbete med svensk hälsovårdspersonal.

Diskussion och slutsats

Traditionell ekologisk kunskap är i högsta grad relevant i många sammanhang i Sápmi och icke-västerländska behandlingsmetoder används vid olika former av psykiska och fysiska problem. Arbetet vid SANKS i Nordnorge visar att konventionell medicin och konventionella biomedicinska metoder kan samverka med icke-konventionella metoder och förhållningssätt. Dock sker ännu inte någon direkt samverkan mellan västerländsk medicinsk/terapeutisk personal och samiska botare.

De terapier och förhållningssätt som används vid SANKS är exempel på så kallad kulturkompetent eller kulturkänslig vård. I Sverige finns en efterfrågan på liknande terapier för att bemöta den psykiska ohälsan bland renskötande samer. När liknade behandlingsenheter och behandlingsmetoder utvecklas krävs att begreppet kultur inte förstås i essentialistiska termer som synonymt med etnicitet, nationalitet och språk. Kultur blir med ett sådant perspektiv något statiskt, homogent och socialt konserverande med följden att kulturkompetens reduceras till en teknisk kunskap som kan läras ut och tränas upp.

Kulturkompetent vård bör istället utgå ifrån ett perspektiv där kultur betraktas som en dynamisk process där individen interagerar i många olika sammanhang, nätverk och grupper. I vårdmöten, behandling och vid organisering av vården innebär detta en läroprocess för både vårdgivare och patient där vårdgivaren utvecklar en medvetenhet avseende egna fördomar och intar en reflekterande och nyfiken position. Genom att fokusera på dialog, mening och betydelser och på patientens egna erfarenheter kan ett genuint förtroende skapas och vårdgivare och patient kan gemensamt och på lika villkor diskutera hälsofrämjande åtgärder.

I vårdmöten, behandling och vid organisering av vården innebär detta perspektiv ett ifrågasättande av gängse vårdpraktiker men också ett beaktande av den inverkan sociala, ekonomiska, historiska och politiska förhållanden och frågor kan ha på individens hälsa (Garneau and Pepin 2015).

De tilldelade stipendiemedlen möjliggjorde framtagning av en större forskningsansökan. Om medel beviljas kommer Ekhagastiftelsen att omnämnas i de publikationer som genereras. Stipendiemedlen möjliggjorde också att data kunde samlas in för att skriva en vetenskaplig artikel. Denna kommer ingå i ett specialnummer av tidskriften *Kritisk Etnografi* med fokus på tillämpad antropologi (redaktörer Maris Gillette och Lisa Åkesson). Titeln på min artikel är "Applying culture and cultural competence in mental healthcare" och den fokuserar särskilt på holistisk hälsa i förhållande till kulturkompetent vård och bygger på resultat från forskningsresan. Artikeln publiceras under vintern 2019/2020. Resultaten kommer att diskuteras i ett jämförande perspektiv med utgångspunkt i min tidigare forskning (Wedel 2004, 2009a, 2009b, 2011, 2017). Ekhagastiftelsen kommer att omnämnas i en not i artikeln.

Vetenskapliga publikationer som framkommit under projektiden

Eftersom projektet inneburit en kortare forskningsresa under våren 2019 har ännu inga publikationer framkommit.

Litteratur

- Daerga, Laila. 2017. Att leva i två världar: Hälsoaspekter bland renskötande samer. Doktorsavhandling. Umeå Universitet: Institutionen för folkhälsa och klinisk medicin.
- Garneau, A. B. och Pepin, J. 2015. Cultural Competence: A Constructivist Definition. *Journal of Transcultural Nursing* 26(1):9-15.
- Helander-Renvall, E. 2010. Animism, Personhood and the Nature of Reality: Sami Perspectives. *Polar Record* 46(236):44-56.
- Ingold, T och Kurttila, T. 2000. Perceiving the Environment in Finnish Lapland. *Body and Society* 6(3-4):183-196.
- Kirmayer, L. J. 2012. Rethinking Cultural Competence. *Transcultural Psychiatry* 49(2):149-164.
- Omma, L. 2013. Ung same i Sverige: Livsvillkor, självvärdering och hälsa. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för klinisk vetenskap Psykiatri.
- Sametinget. 2017. "Kunskapsnätverk för samisk hälsa inrättas". Kiruna: Sametinget. <https://www.sametinget.se/113059> (2019-05-15).
- Sametinget. 2016. *Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa*. Kiruna: Sametinget. https://www.sametinget.se/rapport_psykosocial_ohalsa (2019-05-15).
- Sexton, R. och Stabbursvik, E.A.B. 2010. Healing in the Sámi North. *Culture, Medicine, and Psychiatry* 34:571-589.
- Stoor, J.P.A. 2015. Varför söker svenska samer vård i Norge? – om kultur och kontext i samisk psykiatri. *Socialmedicinsk tidskrift* 1:26-36.
- Sveriges Radio. 2018. "Jokkmokk blir navet för samisk vård och SANKS är förebild". December 17. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=7115566>
- Vikström, J. 2018. "Vårdsatsning mot samer inleds". NSD. December 5. <https://www.nsd.se/nyheter/vardsatsning-mot-samer-inleds-nm4978785.aspx>
- Wedel, J. 2017. Human-plant interaction and spiritual healing among the Miskitu. *Anthropos* 112(1):263-270.
- Wedel, J. 2011. Mental Health Problems and Healing among Somalis in Sweden. *Bildhaan: An International Journal of Somali Studies* 11:73-89.
- Wedel, J. 2009a. Healing and Spirit Possession in the Caribbean. *Stockholm Review of Latin American Studies* 4:49-60.
- Wedel, J. 2009b. Bridging the Gap between Western and Indigenous Medicine in Eastern Nicaragua. *Anthropological Notebooks* 15(1): 49-64.
- Wedel, J. 2004. *Santería Healing: A Journey into the Afro-Cuban World of Divinities, Spirits, and Sorcery*. Gainesville: University Press of Florida.